

OSTALI ČLANCI

SREDNJEVEŠKE RAČUNSKÉ KNJIGE KOT VIR ZA OKOLJSKO ZGODOVINO**MEDIEVAL ACCOUNTBOOKS AS A SOURCE FOR ENVIRONMENTAL HISTORY****Matjaž Bizjak**

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
SI – 1000 Ljubljana, Novi trg 2
matjaz.bizjak@zrc-sazu.si

Priljeno / Received: 14. 9. 2012.

Prihvačeno / Accepted: 19. 11. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94 (497.5-37) 630-6

Povzetek

Avtor v tem članku daje pregled nad srednjeveškimi računskimi knjigami slovenskega prostora v času od zadnjih let 14. stoletja do začetka 16. in v grobem ovrednoti njihov pomen pri raziskovanju različnih tem s področja okoljske zgodovine. Pri tem se v prvi vrsti osredotoča na tipe, kvaliteto in kvantiteto informacij, ki jih nudijo zadevni viri.

Ključne besede: računске knjige, zemljiška gospostva, poljedelstvo, živinoreja, ribolov, gozd, vodna pogonska sila

Key words: account books, seigneuries, agriculture, stockbreeding, fishery, forest, water power

UVOD

Računske knjige ali finančna dokumentacija so poznosrednjeveški produkt širjenja pismenosti v upravne sfere različnih oblastnih struktur, predvsem zemljiških gospostev in organov mestne samouprave. Kot dokumenti finančne kontrole poslovanja neke gospodarsko-upravne organizacijske enote posegajo praktično na vsa področja človekovega udejstvovanja in s tega vidika nudijo – morda najizdatnejše med vsemi srednjeveškimi viri – obilico podatkov iz vsakdanjega življenja tedanje družbe. Prvinskost gospodarstva v predmodernih obdobjih in njegova izključna navezanost na naravne vire (tako energetske kot surovinske) se povsem logično odraža v strukturi podatkov, ki jih prinašajo srednjeveške računске knjige. Vsebujejo namreč najrazličnejše vesti o izrabi naravnih bogastev; lesa (v gradbene namene, za potrebe ogrevanja ter pridobivanja apna in oglja), pogonske sile vodnih tokov, rečnih nanosov proda in kamnolomov, rudnin, gozdnih in vodnih virov prehrane (lov, ribolov, paša). Dalje kažejo na uspešnost ali neuspešnost človeka v boju z naravnimi silami (odpravljanje posledic naravnih katastrof, regulacija rečnih strug).

Namen pričujočega prispevka je podati pregled nad srednjeveškimi računskimi knjigami slovenskega prostora in v grobem ovrednotiti njihov pomen pri raziskovanju različnih tem s področja okoljske zgodovine. Pri tem bo delo v prvi vrsti osredotočeno na tipe, kvaliteto in kvantiteto informacij, ki jih nudijo zadevni viri. V grobem bo ovrednotena možnost izvajanja kvalitativnih oziroma kvantitativnih raziskav. Posebno obstoj zadovoljive količine in strukture podatkov za kvantifikacijo posameznih pojavov se zdi ključnega pomena, saj so za srednjeveško obdobje računске knjige eden redkih, če ne sploh edini vir, ki tovrstne raziskave omogoča.

Razvoj in začetki računovodstva, katerega vznik je v Evropi zaznaven v času visokega srednjega veka, so glede na trenutno stanje raziskav še polje, na katerem se krešejo različna mnenja. Kot možni prihajajo v poštev antični, karolinški, celo bližnjevzhodni vplivi. Vsekakor ostaja neizpodbitno dejstvo, da so pojav te dejavnosti pogojevale potrebe v okoljih z visoko stopnjo državne organizacije, pismenosti itd. Pri tem se omejujemo na računovodstvo oblastnih organov, t. j. upravnih struktur na vseh nivojih tedanje družbe (od centralnih (dvornih) preko regionalnih do lokalnih – bodisi zemljiško-gospodarskih ali komunalnih) in puščamo ob strani privatno, trgovsko računovodstvo, ki je imelo v srednjem veku povsem samosvoj razvoj.¹ Kot najzgodnejša taka plodovita okolja izstopajo Normandija in Anglija v času po normanski osvojitvi, Sicilija v času Rogerja II., v drugi polovici 12. stoletja pa še Flandrija in Katalonija.² Tako je vsaj mogoče soditi na podlagi ohranjenih virov. V tem oziru predstavlja angleško kraljestvo daleč najboljši in tudi najbolj raziskan primer. Predvsem je bil angleški fiskus prvi, ki je v okviru domišljenega dvostopenjskega centralnega finančnega sistema (*exchequer*) in z učinkovito kontrolo nad upravo grofij dokumentirano uporabljal (morda tudi sam razvil) sistem računovodstva po principu “v breme – v dobro”.³ Gre za sistem, temelječ na enkratnem knjiženju postavk, ki je tudi v poznejšem srednjeveškem računovodstvu oblastnih organov v Evropi absolutno prevladoval. Njegovo bistvo je v nadzoru oz. preverjanju korektnosti poslovanja podrejenih uradnikov in posledično zagotavljanju predpisanega donosa državnih resursov. V praksi je pristojni uradnik pri t. i. polaganju letnega obračuna najprej poročal o letnih obveznostih, ki jih je bil dolžan izplačati nadrejeni instanci (postavke v breme ali *debit*, običajno označene kot “prihodki”), v nadaljevanju pa je nasproti temu navedel izplačila donosa in porabo (postavke v dobro ali *kredit*, običajno označene kot “izdatki”). Bilanca, razlika med postavkami v breme in v dobro, je bila lahko izravnana, s čimer je bil obračun zaključen, lahko pa je vsebovala *saldo* (ostanek) na prihodkovni ali izdatkovni strani. V primeru, da so prihodki presežali izdatke, je dotični uradnik dolgoval neporabljeni ostanek svojemu gospodu, v nasprotnem primeru pa je bil – glede na to, da je moral primanjkljaj med letom pokriti iz lastnih sredstev – upravičen do povračila.

Na podlagi tovrstnih polaganj so bili izdelani pisni obračuni, ki so bili lahko vodeni v posebnih računskih knjigah za daljša časovna obdobja ter bolj ali manj obsežne posestne sklope, obsegajoče večje ali manjše število gospodstev, uradov itd. Takšne računске knjige, ki jih moderna diplomatika uvršča med serijske akte, predstavljajo najbolj pogost tip srednjeveške finančne dokumentacije, ki ga danes srečujemo v arhivih. To pa še zdaleč ne pomeni, da je bilo srednjeveško računovodstvo omejeno na tovrstno dokumentiranje. Stanje ohranjenosti je le posledica dejstva, da je po izgotovitvi obračuna, ki je – kot rečeno – predstavljal periodično poročilo o poslovanju, večina druge dokumentacije, nastale v obračunski periodi, ostala brez praktične vrednosti. To je tudi vzrok, da razmeroma slabo poznamo razne vrste predlog, ki so nastajale v okviru uprave posameznih uradov.

V srednjeevropskem prostoru se prvi sistematično vodeni obračuni pojavijo ob koncu 13. stoletja, in sicer v zelo napredno urejeni pisarni tirolskih grofov.⁴ Od 14. stoletja postanejo običajnejši tudi v habsburških deželah in v pisarnah posameznih škofij. Nekaj te srednjeveške finančne dokumentacije se je iz dobro stoletje trajajočega obdobja med koncem 14. in začetkom 16. stoletja ohranilo tudi z ozemlja današnje Slovenije. Predvsem gre za bolj ali manj ohranjene serije letnih obračunov gospodstev freisinške škofije (1395–1401, 1437–1442, 1448, 1476–1478, 1485–1500), krške škofije (1424–1452, 1467–1471), posameznih gospodstev habsburške deželnokežje posesti na Kranjskem in delu Koroške (1393, 1421–1423, 1437–1439, 1442–1448), gospodstev goriških grofov na Goriškem in

¹ Prim. S. Vilfan – B. Otorepec – V. Valenčič, *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja*, str. 161 ss; D. Penndorf, *Geschichte der Buchhaltung in Deutschland*, 3 ss, 41 ss; M. Ricker, Beiträge zur älteren Geschichte der Buchhaltung.

² M. J. Jones, *Origins of medieval Exchequer accounting*, str. 259–267; T. N. Bisson, *Fiscal Accounts of Catalonia*, str. 52–59.

³ Angleško *charge and discharge accounting*, prim. J. R. Edwards, *A History of Financial Accounting*, str. 33–34.

⁴ J. Riedmann, *Die Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten*, str. 315–323; doslej objavljeni trije zvezki v: Ch. Haidacher, *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher. Analyse und Edition* (1–3).

na Krasu (1397–1398), gornjegrajskega gospostva in stolnega kapitlja ljubljanske škofije (1493–1500) ter obračunov celjskih mestnih sodnikov (1457–1513).⁵

VSEBINSKI PREGLED

Pri obravnavanih virih za slovenski prostor gre v večini primerov za obračune zemljiških gospostev, ki se začnejo pojavljati ob koncu 14. stoletja. V tem prispevku, ki obravnava vse ohranjene primerke do leta 1500, je bolj ali manj zajeto obdobje 15. stoletja. Ohranjeni obračuni seveda ne pokrивajo enakomerno celotnega stoletnega obdobja, kakor tudi ne vsega prostora današnje Republike Slovenije. Kljub temu sporadična ohranjenost obračunov za posamezna gospostva do neke mere omogoča primerjalno obravnavo po posameznih naravnogeografskih enotah sicer precej raznolikega slovenskega ozemlja. Glede na ohranjene vire je tu upoštevana naslednja priložnostna »regionalizacija«, ki je v prispevku uporabljena zaradi nazornejše primerjave predvsem pri gospodarskih panogah, ki so prisotne bolj ali manj na celotnem obravnavanem ozemlju (pri dejavnostih oz. pojavih, ki jih zasledimo le tu in tam, je razumljivo izpuščena in se navaja dejanska lokacija oz. gospostvo):

- Alpski in **predalpski svet** (z gorenjskimi gospostvi Bled, Škofja Loka, Kamnik, Goričane, Gamberk in štajerskima Gornji Grad ter Vitanje)
- **Dolenjsko** gričevje in svet ob spodnji Krki (z gospostvi Ig, Višnja Gora, Mokronog, Štatenberk, Klevevž in Kostanjevica)
- Notranjska, **Kras** in Vipavska dolina (z gospostvi Hošperk/Planina, Rihemberk, Švarcenek in Gorica)
- **Posotelje** (z gospostvi Anderburg, Bizeljsko, Lušperk, Kunšperk, Pilštanj, Podčetrtek in Rogatec).

V naslednjih vrsticah sledi pregled po posameznih panogah, ki skuša v čim večji meri zajeti podatke v računskih knjigah, ki so relevantni za preučevanje okoljske zgodovine.

Poljedelstvo in živinoreja

V obračunih se najboljše in najbolj sistematičen sklop podatkov nanaša na poljedelstvo in živinorejo. Takoj je treba poudariti, da v računskih knjigah srečujemo le tiste pridelke, ki so bili predmet gospoščinskih dajatev, oz. pogojno rečeno, tržno zanimivi. Tako nikakor ni mogoče na podlagi navedb v računskih knjigah – brez kritične uporabe drugih virov – sklepati na pestrost in razširjenost gojenja kulturnih rastlin v določenem okolju, kakor tudi ne na delež posameznih kultur v kmetijski proizvodnji. Tipičen primer so denimo tudi do nekajkrat večje količine, ki jih med prihodki gospostev v primerjavi z drugimi vrstami žita dosegajo dajatve ovsa (*prim. Tab. 1*). V tem primeru gre za odraz življenjskega stila višjih družbenih slojev (prejemnikov dajatev), ki je terjal vzdrževanje razmeroma velikega števila konj, ne pa dejanskega razmerja v pridelku na ozemlju gospostva. Razmerje

⁵ Sistematičen pregled ohranjenih računskih knjig za ozemlje današnje Slovenije v srednjem veku v: M. Bizjak, *Ratio facta est*, str. 15 ss. Od tega je doslej objavljeno naslednje gradivo: freisinški obračuni gospostev Škofja Loka in Klevevž, sistematično v: M. Bizjak, *Srednjeveški obračuni freisinške škofije* 1–6; vzorčno tudi v: P. Blaznik, *Urbarji freisinške škofije*, str. 259–287, s slovenskim prevodom v: I. Stopar, *Svet viteštva*, str. 126–134; dva krška obračuna za gospostvo Mokronog v obliki izvlečka v: B. Otorepec, *Gradivo za zgodovino Mokronoga*, str. 211–212; obračun briksenske prošnje na Blejskem otoku 1458 v: M. Bizjak, *Urbarji briksenske škofije*, str. 226–228; goriški obračuni 1398, 1402 v: J. Chmel, *Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz*, str. 290–296, 311–320 in M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja 2*, str. 118–132; obračuni kletarskega/vicedomskega urada za Kranjsko 1290, 1391–1392, 1421 v: Ch. Haidacher, *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher*, str. 245–246; Ch. Lackner, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, str. 79–82; B. Otorepec, *Gradivo za zgodovino Ljubljane IX*, št. 61; dva obračuna koroškega deželno knežjega gospostva Pliberk v: Ch. Lackner, l. c., str. 57–59, 102–105; register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489–1518 v: B. Otorepec, l. c. VIII; obračuni mariborskih mestnih sodnikov 1465–1499 v: J. Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora XVII*; register izdatkov ljubljanskega mestnega špitala 1492–1493 v: B. Otorepec, l. c. X, št. 91.

v (nedokumentiranem) delu, ki ni bil namenjen dajatvam temveč lastni potrošnji pridelovalcev (podložnikov), je bilo verjetno bistveno drugačno.

Tab. 1. Razmerja prihodkov žitnih vrst po posameznih gospostvih

gospostvo – leto	pšenica	rž (*proso,**mešano žito)	oves
Ljubljanski vicedomski urad 1422	48 mod 15%	*73 mod 23%	189 mod 62%
Kamnik (deželsko sodišče) 1439	272 sch 18%	284 sch 19%	963 sch 63%
Gamberk 1439	138 sch 16%	103 sch 12%	639 sch 72%
Škofja Loka 1400	155 mod 8%	287 mod 14%	1584 mod 78%
Višnja Gora 1439	130 sch 19%	133 sch 19%	431 sch 62%
Raka 1439	63 sch 25%		192 sch 75%
Kleevž 1399	556 Isch 50%	*58 Isch 5%	507 Isch 45%
Mokronog 1448	140 mod 40%	11 mod 3%	196 mod 57%
Gorica 1398	607 st 33%	**287 st 16%	928 st 51%
Vitanje 1447	177 mes 8%	380 mes 18%	1598 mes 74%
Podčetrtek 1447	120 mod 49%		123 mod 51%
Bizeljsko 1448	110 mod 55%		91 mod 45%
Puilštanj 1448	92 mod 48%		98 mod 52%

Opomba: Izbrana so gospostva z večjim žitnim donosom v posameznih regijah. Količine žit so podane v lokalnih merah (mod = modij, sch = schaf, st = star, mes = mesel, Isch = ljubljanski schaf), pri čemer istoimenske merske enote v različnih gospostvih nimajo nujno enake ali podobne prostornine (več o tej problematiki v: M. Bizjak, Ratio facta est, str. 57–81).

Lahko pa seveda na podlagi podatkov v obračunih ocenjujemo pomen gojenja posameznih kulturnih rastlin oz. ugotavljamo, katere vrste so imele poglavitno vlogo v agrarnem gospodarstvu posameznih regij. Najvažnejše mesto med gosposčinskimi dajatvami so zasedale različne vrste žita. V obračunih 15. stoletja srečujemo predvsem pšenico, rž, proso, ječmen, sirk in oves, pri čemer je bil slednji na splošno v vseh obravnavanih predelih po urbarialni oddaji (iz že omenjenih razlogov) na prvem mestu. Le v nekaterih predelih Dolenjske (Štatenberk in Kleevž) ter na splošno v Posavju ugotavljamo količinsko uravnoteženo oddajo ovsa in pšenice. Pšenica in rž se kažeta kot poglavitni krušni oz. prehranski žiti, pri čemer je urbarialna oddaja pšenice nekoliko večja; približno enako količino obeh izkazujejo obračuni nekaterih dolenjskih gospostev (Višnja Gora, Kostanjevica), medtem ko so ponekod v Predalpskem svetu (Škofja Loka, Kamnik, Vitanje) količine rži višje. Proso se kot oddajno žito pojavlja redkeje in tudi v manjših količinah; izjemoma je dosegalo pomen rži v nekaterih dolenjskih gospostvih (Kleevž, Štatenberk) ter v okolici Ljubljane, medtem ko je ječmen zastopan zgolj z vzorčno količino samo v najzgodnejših škofjeloških obračunih, sirk pa v goriških.

Drugi poljedelski proizvod po pomenu je bilo vino. Vinogradništvo je bilo razvito v vseh okoljih, ki so tudi danes tradicionalno vinorodna. Ohranjeni obračuni pokrivajo posamezne predele vseh treh slovenskih vinorodnih regij: Goriška Brda, Vipavsko dolino in Kras v Primorski regiji (goriška gospostva), Dolenjski (gospostva Mokronog, Kleevž, Štatenberk in Kostanjevica) in Bizeljski vinorodni okoliš (Bizeljsko) v Posavski regiji ter Vitanje in gospostva v zgornjem Posotelju, ki spadajo v Štajerski okoliš Podravske vinorodne regije. Med vrstami vin, ki so poznane iz 15., nekatere pa že iz 14. stoletja,⁶ se v goriških obračunih omenjata teran in rebula,⁷ v freisinških rebula in muškata,⁸

⁶ Dokumentirano Rebula, Vipavec in Ljutomerčan leta 1377, Paravicini, Die Preussenreisen I, str. 293, II, str. 129.

⁷ M. Kos, *Urbarji Slovenskega Primorja*, str. 123–129.

⁸ Gl spodaj, op. 12 in 14.

v celjski poleg rebule tudi malvazija in pinela.⁹ Predvsem rebula je predstavljala nadvse pomembno tržno blago.¹⁰ V 15. stoletju je bila nepogrešljiva dobrina na mizi freisinških škofov. Bavarska škofija, ki je leta 1067 sicer prejela od kralja Henrika IV. posest v zaledju Kopra (ki pa je kot kaže ostala nerealizirana¹¹), v poznem srednjem veku ni posedovala zemljiških kompleksov v Sredozemlju, kjer bi lahko v lastni režiji pridelovala visokokakovostna vina. Zato pa je izkoriščala neposredno bližino svojih kranjskih gospostev in preko Škofje Loke letno uvažala občutne količine rebule, občasno tudi muškata,¹² iz Trsta. Pošiljko, za katero so običajno potrebovali deset konj (10 tovorov rebule je obsegalo med 23 in 30 urn vina¹³), so v Škofji Loki pretovorili in poslali naprej, navadno do Oberwölza na Zgornjem Štajerskem, kjer je uprava tamkajšnjega freisinškega gospostva poskrbela za nadaljnji transport. Vino so tovorili podložniki v okviru svojih delovnih obveznosti in celotni stroški so se gibali med 25 in 45 markami oglejskih pfenigov letno.¹⁴

Vinogradništvo je bilo v srednjem veku razširjeno tudi na za to panogo manj ugodnih območjih, denimo na Gorenjskem. Medtem ko imamo za blejsko gospostvo zadnje podatke o gojenju vinske trte iz sredine 13. stoletja,¹⁵ pa se je na škofjeloškem ozemlju ohranilo do začetka 16. Obračuni s konca 14. stoletja beležijo še redno urbarialno oddajo vina, v prvi polovici 15. pa je ta dejavnost, najverjetneje zato, ker na teh legah pridelano vino ni dosegalo zadovoljive kakovosti, za gospostvo postala nezanimiva in so jo začeli postopno opuščati.¹⁶

Občasno naletimo v obračunih tudi na lan. Gojili so ga predvsem na ozemlju nekaterih gospostev v Posotelju (Anderburg, Rogatec in Kunšperk) in na Gornjegrajskem.¹⁷ Na območju freisinških gospostev, kjer se še pojavlja v urbarjih na prelomu 13. stoletja,¹⁸ naletimo sto let pozneje le še na *harrecht*, denarno dajatev, ki je nadomestila predhodno naturalno dajatev in prejkone kaže na opustitev pridelave, oz. na nezainteresiranost gospostva za to dobrino. Samo enkrat se v ohranjenih virih omenja konoplja.¹⁹

Tipična segmenta kmetijstva, ki ju obračuni v slovenskem prostoru skoraj v celoti zaobidejo, sta sadjarstvo in pridelava zelenjave. Obe panogi sta bili nedvomno zastopani na pretežno samooskrbno usmerjenih kmetijah v vseh regijah. Zelenjavo in sadje so kmetje pridelovali za lastne potrebe, deloma pa tudi za oddajo zemljiškemu gospodu, običajno kot del sprotne dajatev, t. i. male pravde (*census parvus, klainrecht*). Še pogosteje so gospostva v lastni režiji vzdrževala zelenjavne vrtove in sadovnjake na dominikalnih zemljiščih.²⁰ V obračunih naletimo le na oddajo boba, in sicer le na Dolenjskem (gospostva Višnja Gora, Štatenberg in Kostanjevica),²¹ sicer pa tovrstni viri dokumentirajo le občasne nakupe; v gornjegrajskih registrih izdatkov se omenjajo češnje, višnje, hruške, melone, fige ter zelje in repa.²²

⁹ M. Bizjak-A. Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 4–5, 60–61, 68–69, 88–89, 126–127.

¹⁰ Ob koncu 14. in v začetku 15. stoletja npr. pogosto srečujemo rebulo na ozemlju nemškega viteškega reda ob Baltiku, *Marienburger Tresslerbuch*, str. 10, 55–56, 103, 235, 286, 314, 368, 404, 456–457, 459, 470, 474, 477; *Scriptores rerum Prussicarum* III, str. 147; prim. Paravicini, *Die Preussenreisen* I, str. 222, op. 229, 293, op. 256.

¹¹ Glej P. Štih, *Izvor in začetki*, str. 44.

¹² *Muskatel*, M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka* 5, str. 144.

¹³ Prostornina tržaške urne je znašala okoli 65 litrov, Z. Herkov, *Dodatek uz stare mjere*, str. 463–464.

¹⁴ Obračuni redno vsebujejo razčlenjene postavke o nakupu vina. M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka* 3, str. 86–87, 101–102; *Obračuni gospostva Škofja Loka* 4, str. 110, 120; *Obračuni gospostva Škofja Loka* 5, str. 127–128; prim. P. Blaznik, *Stare prometne povezave med Škofjo Loko in Freisingom*, str. 50–2.

¹⁵ M. Bizjak, *Urbarji briksenske škofije*, str. 188.

¹⁶ P. Blaznik, *Urbarji freisinške škofije*, str. 121; M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka* 1, str. 6, 12, 22.

¹⁷ NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, *Obračun 1498–1500*, pag. 65.

¹⁸ P. Blaznik, *Urbarji freisinške škofije*, str. 168–178.

¹⁹ NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, *Register prejemkov gospostva Gornji Grad 1498–1499*, pag. 8.

²⁰ Nazoren primer so sicer nekoliko mlajše grafične upodobitve gradov s pripadajočimi sadovnjaki in vrtovi, J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Krain* III, e. g. str. 307 (Klevez), str. 551 (Zaprice), 359 (Mehovo).

²¹ ARS, AS Vic. arh., šk. 101, *Obračuni deželno knežjih uradov na Kranjskem 1436–1439*, fol. 13, 17', 37.

²² NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, *Register prejemkov gospostva Gornji Grad 1498–1499*, pag. 13–25.

V tradicionalnem kmetijstvu je živinoreja na območjih, primernih za poljedelstvo, predstavljala važno dopolnilno dejavnost le-temu. Domala vse kmetije so gojile delovno (vprežno) živino – na pretežnem delu slovenskega ozemlja predvsem govedo, v manjši meri tudi konje in osle²³ – in male živali, npr. perutnino, ki so služile prehrani. Medtem ko so kokoši in jajca bolj ali manj redna dobrina v obračunih vseh obravnavanih regij, srečujemo ostale živalske produkte oz. živino le na območjih, specializiranih za živinorejo, t. j. predvsem v hribovitih predelih alpskega in predalpskega sveta ter na Krasu. Poleg živinorejskih dvorov (*curtes stabulariae*), ki so jih vzdrževala gospostva v lastni režiji oz. v okviru pridvornega gospodarstva, so med specializirane živinorejske obrate sodile švajge oz. sirnice. Švajga je pravni termin za gospodarsko enoto, pogojno rečeno kmetijo, kjer so gojili molzno živino (v slovenskem prostoru pretežno ovce, ponekod tudi govedo) in pridelovali sir. V primerjavi z običajnimi kmetijami, hubami, so zemljiški gospodje v upravo švajg posegali nekoliko intenzivneje. Običajno so jih vzdrževali v okviru gospostva v stalnem številu, ki je ohranjalo stabilno proizvodnjo sira in v primeru zapletov po potrebi podeljevali status švajge primernejšim kmetijam.²⁴ Skrbeli so za optimalen stalež goveda ali drobnice (v škofjeloškem gospostvu denimo okoli 25 ovac),²⁵ čemur je bila običajno namenjena spomladanska (ob svetem Juriju) dajatev ovce z jagnjetom (*ovis cum agno*).²⁶ Sir je imel pomembno mesto v srednjeveški prehrani, predstavljal je glavni vir maščob. Zato ne preseneča, da je bila proizvodnja na ozemlju gospostev z večjim živinorejskim potencialom tudi komercialno usmerjena. Med vodilne proizvajalce sira sta se v 14. in 15. stoletju uvrščali gornjegrajsko in škofjeloško gospostvo s povprečno letno proizvodnjo okoli 12.000 sirov.²⁷ Škofjeloški obračuni s konca 14. stoletja izkazujejo razvito prodajno mrežo; med kupci sira se omenjajo stiški opat, oskrbnik blejskega gospostva Kraig in okoliško plemstvo. Preostalo količino sira je ob koncu obračunskega leta odkupil škofjeloški kaščar in ga dalje prodajal v lastni režiji.²⁸ Omeniti velja še vitanjsko gospostvo krške škofije, kjer so švajge v hribovitem predelu (*swaygen an dem perg*) z letno proizvodnjo 2700 hlebcev zalagale upravni sedež škofije v Straßburgu na Koroškem.²⁹

Prašičerejo občutneje zasledimo le na ozemlju gornjegrajskega gospostva, kjer so podložniki v okviru dajatev oddajali svinje, svinjsko meso in mast,³⁰ vendar je bila nedvomno razvita tudi v ostalih predelih. To ponekod nakazujejo denarne dajatve, katerih imena kažejo na njihov izvor (npr. *steura porcorum* v škofjeloških obračunih,³¹ *sweinpfeuing* v krških³²), medtem ko se drugod izgublajo v sumarno navedenih denarnih postavkah.

Nekaj podatkov nam računske knjige dajejo tudi o čebelarstvu. Največkrat se omenja čebelji vosek, ki so ga v največji meri uporabljali za izdelavo sveč. Kot predmet podložniške oddaje ga zasledimo na ozemlju gornjegrajskega³³ in bizeljskega³⁴ gospostva, sicer pa se pojavlja med izdatki, predvsem v zvezi s cerkveno razsvetljavo.³⁵

²³ *Gospodarska in družbena zgodovina* 1, str. 367–368.

²⁴ Tak primer zasledimo v škofjeloškem obračunu iz let 1400–1401, ko sta propadli dve švajgi v Žireh, ki je uprava gospostva njuno dejavnost prenesla na dve drugi kmetiji. M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka* 2, str. 40.

²⁵ P. Blaznik, *Urbarji freisinške škofije*, str. 122.

²⁶ P. Blaznik, *Urbarji freisinške škofije*, str. 122; M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka* 2, str. 40; isti, *Urbarji briksenske škofije*, str. 76.

²⁷ P. Blaznik, *Urbarji freisinške škofije*, str. 122; *Gospodarska in družbena zgodovina* 1, str. 374.

²⁸ M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka* 1, str. 2–3, 11, 17, 19; *Obračuni gospostva Škofja Loka* 2, str. 30, 41.

²⁹ DAK, HS 122, fol. 124–126; HS 106, fol. 113.

³⁰ NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, Register prejemkov gospostva Gornji Grad 1498–1499, fol. 4 ss.

³¹ M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka* 1, str. 1.

³² DAK, HS 106, fol. 1', 8, 18' (e. g.).

³³ I. Orožen, *Benediktiner-Stift Oberburg*, str. 235–242.

³⁴ DAK, HS 106, fol. 26' (e. g.).

³⁵ M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka* 1, str. 4, 13, 23; Ch. Lackner, *Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, str. 103.

Lov, ribolov in nabiralništvo

Lov je v okviru zemljiškega gospodstva predstavljal nekakšno dopolnilno dejavnost. Predvsem je prihajal do izraza na ozemlju večjih teritorialnih gospodstev z obsežnimi gozdnimi kompleksi.³⁶ Reguliran je bil s t. i. lovsko pravico (*wildban*),³⁷ ki je v zgodnjem srednjem veku preko posestnih darovnic prehajala z vladarja na zemljiške gospode. Posamezne vrste lova, elitnejši lov na večjo divjad (*visoki lov*) in nekatere specifične oblike lova (lov z ujedami, pogon s psi) je bil pridržan višjim slojem. V obračunih le redko zasledimo podatke o tem. V gornjegrajskih registrih se na primer omenjata osamljena izdatka za goniče in za *vederspiel*,³⁸ v pliberskih obračunih za sledenje sokoljih gnezd,³⁹ iz škofjeloških obračunov 15. stoletja pa je razvidno, da so na ozemlju gospodstva vzgajali ujede za lov. Vsako leto so namreč pošiljali po dva kragulja na dvor goriškega grofa.⁴⁰ Lov na manjšo divjad (*nizki lov*) je bil prepuščen poklicnim lovcem, ki jih je »zaposlovalo«⁴¹ gospodstvo in v nekaterih primerih celo podložnikom.⁴² V gornjegrajskem registru s konca 15. stoletja se redno omenjajo izdatki za divjačino (gamse, zajce, polhe, veverice, golobe in druge ptice). Na drugi strani je cvetela trgovina z divjačinskim krznom. O tem govorijo škofjeloški obračuni, iz katerih je razvidno, da je gospodstvo odkupovalo kunja, lisičja in polhova krzna.⁴³

Podatki, ki se nanašajo na ribolov, so kljub precejšnji razširjenosti te dejavnosti v računskih knjigah prav tako dokaj redki. Omejujejo se na posamezne omembe ribičev⁴⁴ in na izdatke za ribe, ki so bile priljubljena gosposka hrana predvsem (ne pa izključno) ob postnih dneh. Za slednje so najboljši vir sicer redko ohranjeni kronološko vodeni registri dnevnih izdatkov. V tovrstni knjigi gornjegrajskega gospodstva s konca 15. ali začetka 16. stoletja lahko iz tedna v teden sledimo nakupom rib.⁴⁵ Občasno se posebej navaja nakup živih rib, od vrst pa poimensko le menek (*kappe*). Ob ribah se omenjajo tudi izdatki za rake.

Dobrodošlo posebnost predstavlja popis ribolovnih voda škofjeloškega gospodstva iz približno istega časa, ki se je zgolj slučajno ohranil med gosposčinsko obračunsko dokumentacijo.⁴⁶ Popis, ki je razdeljen na vode v Poljanski in Selški dolini, oz. na povodje Poljanske in Selške Sore, navaja vrste in kakovost/količino rib v posamezni reki oz. potoku ter imetnika ribolovne pravice v posameznem revirju. Medtem ko se večina potokov navaja kot »dobri za lov na postrvi«, se v Poljanski Sori omenjajo tudi lipani (*asch*) in sulci (*huechen*). Ribolovna pravica je načeloma pripadala gospodstvu – freisinška škofija jo je na škofjeloškem ozemlju pridobila z darovnicami v 10. stoletju – vendar so škofje v poznem srednjem veku posamezne revirje podeljevali svojim uradnikom oz. lokalnemu plemstvu. V času omenjenega popisa je bil le še ribolov v Sori od sotočja do meje gospodstva pridržan škofu, Poljanska Sora in nekateri potoki v Selški dolini so pripadali oskrbniku gospodstva, Selška Sora pa gospodarskemu upravniku, kaščarju.

³⁶ O problematiki lova v okviru zemljiških gospodstev nasplošno prim. D. Zdravec, *Urbarialni zapisi o lovstvu*, str. 101 ss.

³⁷ C. Dasler, *Forst und Wildbann*, str. 3–8.

³⁸ NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, Register izdatkov gospodstva Gornji Grad, pag. 23, 26.

³⁹ Ch. Lackner, *Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, str. 59, 104.

⁴⁰ M. Bizjak, *Obračuni gospodstva Škofja Loka 3*, str. 85, 96; *Obračuni gospodstva Škofja Loka 4*, str. 109, 119; *Obračuni gospodstva Škofja Loka 5*, str. 144; *Obračuni gospodstva Škofja Loka 6*, str. 153, 163, 173.

⁴¹ E. g.: M. Bizjak, *Obračuni gospodstva Škofja Loka 1*, str. 3, 7, 17, 19; *Obračuni gospodstva Škofja Loka 3*, str. 90; P. Blaznik, *Urbarij freisinške škofije*, str. 332.

⁴² Npr. v Bohinju, A. Kaspert, *Ueber die Lage der oberkrainischen Bauernschaft*, str. 113; prim. tudi *Gospodarska in družbena zgodovina 1*, str. 487.

⁴³ M. Bizjak, *Obračuni gospodstva Škofja Loka 4*, str. 111, 120; prim. tudi M. Bizjak-A. Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 98–99.

⁴⁴ Npr. M. Bizjak, *Obračuni gospodstva Škofja Loka 1*, str. 4, 7; ARS, AS Vic. arh., šk. 101, *Obračuni deželnoknežjih uradov na Kranjskem 1436–1439*, fol. 16.

⁴⁵ NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, Register izdatkov gospodstva Gornji Grad.

⁴⁶ *Die vischwasser in der herschafft Laackh*, BayHStA, HL 3, Rep 53, fasc. 215, št. 18.

Nabiranje različnih plodov v naravi, predvsem v gozdu, je bilo prisotno v vseh okoljih in vseh obdobjih, vendar je že v srednjem veku le redko dosegalo pomen gospodarske dejavnosti, ki bi imela komercialni potencial ali bi bila vsaj zanimiva za zemljiško gospodarstvo. Takšno izjemo predstavlja npr. kostanj, ki so ga oddajali nekateri podložniki dolenskih gospodstev Kostanjevica in Štatenberk kot cenzialno dajatev.⁴⁷ V isto kategorijo bi lahko uvrstili tudi nabiranje žira za prašičjo krmo oz. pašo prašičev v gozdovih, za kar so podložniki gospodarstvu plačevali določeno odškodnino v obliki dajatve, imenovane žirina (*aßrecht*).⁴⁸

Izraba gozdnih virov

Glavna surovina, ki so jo izkoriščali v gozdu, je bila les. Uporabljali so ga za kurjavo, pripravo oglja, kot surovino za različne obrtne izdelke in v precejšnji meri kot tehnični gradbeni les. Zemljiška gospodarstva so izkoriščanje lesa omejevala v manjši meri kot lov. Običajno so svojim podložnikom in meščanom dovoljevala pripravljanje drv in sečnjo gradbenega lesa za lastne potrebe. Razmere so se nekoliko zaostriale proti koncu srednjega veka z razcvetom fužinarstva, ki je uporabljalo vedno večje količine oglja. Posledično so prihajale vedno bolj do izraza tendence deželnega kneza po uveljavljanju deželnoknežjega regala nad rudami, fužinami in visokimi gozdovi na račun zemljiških gospodarstev, kar je seveda na splošno vplivalo na poostren nadzor nad izrabo lesa.

V obračunih o tem le redko najdemo podatke.⁴⁹ Občasno se omenjajo posamezni polizdelki, s katerimi so podložniki v okviru dajatev oskrbovali gospodarstva, tako npr. klane deske (*pretter*) v Vitanju ali les za izdelavo obročev za sode (*reifstangen*). Večina podatkov se nanaša na različne vrste gradbenega lesa, ki so ga uporabili pri vzdrževalnih delih na gradovih in ostalih gosposočinskih splotjih. Vrste lesa, ki so ga pri tem uporabljali, se navajajo le redko. Tako, denimo, občasno naletimo na bukove deske ali pa hrastove podnice in žlebove, tudi hrastova puščična telesa in sode.⁵⁰ V vseh navedenih primerih gre za cenovno nekoliko višje rangirane izdelke, iz česar bi lahko sklepali, da se podrobnejše navedbe lesnih asortimentov omejujejo na neobičajne oz. glede na vrsto lesa kvalitetnejše kose, pri čemer izdelkov iz običajnih vrst lesa ni bilo potrebno podrobneje opredeljevati. Tu je torej treba predvidevati lesne vrste, ki so se v posameznih okoljih pretežno uporabljale za določene proizvode. Pri tem imamo le malo opore v virih, saj so ne le vrste lesa pač pa tudi drevesne vrste nasploh v srednjeveških zapisih zelo skopo zastopane. V zbirki gradiva za zgodovino gozdarstva se nahajajo vsega tri tovrstne omembe (po enkrat bukov in kostanjev gozd ter hrasti, ki so služili kot mejniki).⁵¹ Prvo uporabno poročilo za Kranjsko je šele Valvazorjev topografski opis s konca 17. stoletja, ki kot prevladujoče navaja drevesne vrste, ki jih tudi danes srečujemo v gozdovih.⁵² Razlika je predvsem v manjši razširjenosti iglavcev, kot jo poznamo danes. Tudi na nekaterih območjih Gorenjske, kjer danes prevladuje smreka (npr. Jelovica), Valvasor na prvem mestu navaja bukev. Poleg bukve, ki je bila splošno gledano dominantna drevesna vrsta na Kranjskem, sta ponekod na Dolenjskem izstopala hrast in kostanj. Z nekoliko rezerve lahko takšno stanje upoštevamo vsaj še za pozni srednji vek. To potrjujejo tudi sicer še redke palinološke študije. Vrtine na Pokljuki, v Škofjeloškem hribovju in na

⁴⁷ ARS, AS Vic. arh., šk. 101, Obračuni deželnoknežjih uradov na Kranjskem 1436–1439, fol. 13, 37.

⁴⁸ Posamezni primeri v škofjeloških urbarjih, P. Blaznik, *Urbarji freisinske škofije*, str. 145, 191, 202, 365.

⁴⁹ Oglje: M. Bizjak-A. Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 78–79, NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, Register izdatkov gospodarstva Gornji Grad. pag. 27.

⁵⁰ M. Bizjak, Obračuni gospodarstva Škofja Loka 2, str. 60, 77; Obračuni gospodarstva Škofja Loka 3, str. 88, 122; M. Bizjak-A. Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 36–37, DAK, HS 122, fol. 119.

⁵¹ B. Otorepec, *Gradivo za zgodovino gozdarstva*, št. 31, str. 19; št. 74, str. 39.

⁵² J. W. Valvasor, I, str. 145–146, 190–191, 223–226, 268–269; prim. tudi *Gospodarska in družbena zgodovina* 1, str. 425–426.

Pohorju dokazujejo v poznem srednjem veku poraslost gozdov predvsem z bukvijo, smreko, jelko, hrastom in jesenom.⁵³

V nasprotju z vrstami lesa precej dobro poznamo vrste polizdelkov, ki so jih uporabljali pri gradbenih delih. Omenjajo se tramovi ali lege (*träm, strewholz*), plohi ali podnice (*laden*), late (*latten*), različne vrste desk (*dillen, pretter*), ki so včasih podrobneje opredeljene kot žagane ali dolge, oz. klane ali kratke, tudi debele, občasno pa še preciznejše tipizirane (*riemling, laden zu drein vinger dick, tafeldiel*),⁵⁴ lahko pa se navaja tudi njihova namembnost (npr. deske za prekrivanje strehe, plohi za pod ipd.). Posebno pogosto obračuni navajajo skodle, kratke klane deščice, ki so predstavljale običajno leseno strešno kritino.

Sporadično se omenjajo tudi razna gozdarska opravila, kot npr. sekanje dreves (*anschlafen, holczslachen*),⁵⁵ lupljenje hlodov (*schinten*),⁵⁶ splavljanje (*floeczen*) in prevoz (*fueren*) tako hlodov (*pawm, pain*) kot tudi tramov in desk oz. gradbenega lesa.⁵⁷

Izraba mineralnih virov

Poleg lesa je glavni gradbeni material predstavljal kamen. V obračunih – tudi v tem primeru so glavni vir seznami izdatkov za gradbena dela – naletimo na obdelan (klesan) in neobdelan lomljen kamen, ki so ga uporabljali pri zidavi, ter na pesek in apno, iz katerih so pripravljali malto za zidno vezivo in omet.

Večina podatkov v obračunih se nanaša na redna vzdrževalna dela, kjer se kamen kot gradbeni material, pa tudi zidarska dela na splošno, omenjajo dokaj poredko. Največ navedb odpade na leseno gradnjo, kar je zaradi manjše obstojnosti lesa in izpostavljenosti lesenih delov stavb (predvsem streh, opažev, zunanjih podov) razumljivo. Natančnejše popise kamnitih gradenj zasledimo le pri obsežnejših gradbenih projektih kot so gradnje gradov, mestnih ter grajskih obzidij ipd., ki pa se v ohranjenih obračunih pojavljajo le izjemoma. Praktično edini obsežnejši tovrstni primer, ki ga dokumentirajo ohranjeni viri, je gradnja škofjeloškega mestnega obzidja v letih 1397–1401.⁵⁸ V okviru del, ki so trajala med 25 in 33 tedni na leto, se omenjajo številni specializirani delavci: zidarski mojstri, zidarji, pripravljavci in nosači malte, metalci peska, kamnolomci ter prevozniki. Iz navedb je mogoče izluščiti njihove dnevne mezde oz. zneske za posamezna opravljena dela (npr. pol marke soldov za zidavo enega sežnja zidu⁵⁹). Iz kamnolomov, ki so jih odpirali na ozemlju gospostva (poimensko se navajata Hrastnica v spodnji Poljanski dolini, približno 2 km oddaljena od mesta in še ne lokalizirani *Newen vorst*) ter iz bližnjih prodišč so za potrebe gradnje zvozili na tisoče vozov klesanih kamnitih zidakov, neobdelanega kamna, peska in apna.

O žganju apna, ki so ga na ozemlju škofjeloškega gospostva pridobivali iz lokalnega apnenca in dolomita, se je v pol stoletja mlajšem obračunu ohranil podroben opis. Na podlagi tega vira in pa popisa tlačanskih obveznosti za posamezne županije gospostva je mogoče precej dobro rekonstruirati celoten potek del. Žganje apna oz. priprava posamezne apnenice je bilo regulirano s pogodbo, ki jo

⁵³ A. Šercelj, *Razvoj in zgodovina gozdov*, str. 166; A. Budnar-Tregubov, *Palinološko raziskovanje barij*, str. 205, 216; M. Andrič e.a., *Land-use changes in the Alps*, str. 1032. Zadnje navedena raziskava se poslužuje eksaktnega radiokarbonskega datiranja (relevanten vzorec iz ca. 1460), medtem ko se starejše raziskave poslužujejo zgolj približnega relativnega datiranja glede na strukturo sedimentov – predvsem z determiniranjem novoveških plasti z znatnim upadanjem peloda bukve (izdatno izsekavanje te drevesne vrste za protoindustrijske obrate od konca 15. do 18. stoletja).

⁵⁴ M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka 5*, str. 146.

⁵⁵ M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka 2*, str. 61; DAK, HS 122, fol. 111'.

⁵⁶ Ch. Lackner, *Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, str. 81.

⁵⁷ M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka 2*, str. 60; M. Bizjak-A. Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 70–71.

⁵⁸ M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka 1*, str. 26–28; *Obračuni gospostva Škofja Loka 2*, str. 36–37, 46–47; prim tudi P. Blaznik, *Loško mestno obzidje*, str. 15–17.

⁵⁹ M. Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka 2*, str. 46.

je gospodstvo sklenilo z mojstrom. Ta je bil zadolžen za pripravo apnenice, t. j. jame, ki jo je obložil s prepletom iz šibja in ilovico ter vanjo naložil kamenje, tako da je pri dnu oblikoval kupolo, ki je služila kot kurišče, in nosila celotno konstrukcijo. Pogodba je regulirala tudi ostala opravila: dovoz kamenja, sekanje in dovoz drv, kurjenje, postavljanje zaščitne ograje in odvoz apna, ki so bila deloma plačana, deloma pa so jih v okviru tlačanskih obveznosti opravljali okoliški podložniki.⁶⁰

V nekaterih predelih Slovenije, predvsem na Gorenjskem, so v srednjem veku izdatno izkoriščali železovo rudo. V veliki meri je šlo za lahko dostopni bobovec (limonit), ki se največkrat nahaja na površju ali tik pod njim, v skalnih razpokah, breznih in podobno. Takšno rudo so pridobivali na območju Julijskih Alp, na Jelovici in Pokljuki oz. na območju gospostev Bled, Radovljica in Škofja Loka.⁶¹ Preden je v 16. stoletju deželni knez zaradi vedno večjega obsega in donosnosti železarstva postopno uveljavil deželnoknežji regal nad rudniki in fužinami, je proizvodnja železa potekala pod okriljem zemljiških gospostev. Sprva so podložniki v primitivnih vetrnih pečeh talili železovo rudo bolj ali manj za lastne potrebe in tu in tam oddajali gospostvu delež svoje proizvodnje v obliki dajatev.⁶² V 14. stoletju se začenjajo v virih pojavljati prve prave rudniško-fužinarske kolonije (Železniki, Jesenice), kjer je proizvodnja železa dosegla bistveno večji obseg. V skladu s privilegijem, ki jim ga je podelil zemljiški gospod, so fužinarji gospostvu za izkoriščanje železove rude in lesa plačevali letno denarno dajatev.⁶³

V obračunih zemljiških gospostev ta dejavnost, ki se je v celoti odvijala mimo gosposčinske administracije, ni pustila večjih sledov; le tu in tam zasledimo posamezne nakupe železa,⁶⁴ nekoliko več pa je posrednih navedb preko nakupa orodja in materiala ter plačila kovačem v zvezi z vzdrževalnimi gradbenimi deli. Pač pa bolj oprijemljiv vtis o obsegu proizvodnje železa na Kranjskem sredi 15. stoletja daje dokumentacija druge strani – odjemalcev omenjenega blaga. Iz let 1436–1461 se je ohranila knjiga reškega notarja Antona de Reno de Mutina.⁶⁵ Reka je bila v omenjenem času eden glavnih posrednikov v trgovini kranjskih mest z Italijo in Dalmacijo, pri čemer je železo predstavljalo verjetno najpomembnejši kranjski izvozni artikel. Kreditna trgovina, ki jo beleži omenjena notarska knjiga, naj bi po nekaterih hipotezah predstavljala le tretjino celotnega trgovanja, Reka pa nedvomno ni bila edino tržišče za kranjsko železo, pa vendar je obseg dokumentiranega izvoza občuten. S kranjskim železom so trgovali trgovci iz Ljubljane, Škofje Loke, Kranja in Kamnika. Za ilustracijo navajam Šumradov podatek, ki samo promet s kovnim železom s turjaškim žigom v letih 1437–1460 ocenjuje na 465 ton.⁶⁶

Izraba vodne sile

Tekoča voda je predstavljala glavno pogonsko silo vseh srednjeveških protoindustrijskih obratov. Ti se neposredno v obračunih ne omenjajo prav pogosto in še to običajno v obliki skopih navedb, ki zgolj dokumentirajo njihov obstoj. V tem kontekstu se običajno navajajo služnosti oz. dohodki od posameznih mlinov, stop, žag in kovačnic, ki so pripadali zemljiškim gospostvom⁶⁷ ter redna vzdr-

⁶⁰ M. Bizjak, *Apnarstvo na loškem ozemlju*, str. 34 ss.

⁶¹ I. Mohorič, *Dva tisoč let železarstva*, str. 38 ss.

⁶² Štirje podložniki v Mojstrani so 1291 odplačevali svoje dajatve škofjeloškemu gospostvu v železu, P. Blaznik, *Urbarji freisinške škofije*, str. 166; neki kovač v Mozirju je 1497 kot desetino oddajal 2 centa jekla, NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, fol 8'.

⁶³ P. Blaznik, *Škofja Loka*, str. 83–87; I. Mohorič, *Dva tisoč let železarstva*, str. 31 ss.

⁶⁴ AEM, Heck. 164, fol. 3, 9; NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, Register izdatkov gospostva Gornji Grad, pag. 18, 20.

⁶⁵ Objavljena v več delih: S. Gigante, *Libri del cancelliere* I/1–2; M. Zjačić, *Knjiga riječkog kancelara I–III*.

⁶⁶ J. Šumrada, *Trgovina s turjaškim železom*, str. 224.

⁶⁷ NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 11/9, pag. 47–49.

ževalna dela, kot so prekrivanje streh, popravilo jezú,⁶⁸ nabava mlinskih kamnov,⁶⁹ listov za žago⁷⁰ ipd. Največkrat na obstoj obrtnih obratov, ki so izkoriščali vodno silo kažejo posredne omembe, in sicer so to navedbe artiklov, ki so jih v njih izdelovali oz. predelovali (moka in zdrob, žebli, železno orodje in drugi železni predmeti, žagan gradbeni les). Na obstoj brusilnice denimo kaže izdatek za brušenje nožev v gornjegrajskem registru izdatkov s konca 15. stoletja.⁷¹ Tok vode so uporabljali tudi za transport; v obračunih je dokumentirano predvsem plavljenje posekanega lesa iz gozdov.⁷²

Vodna sila pa ni vedno predstavljala le ukrotljive energije; v obračunih naletimo tudi na podatke o odpravljanju posledic poplav ali preventivnih del za obrambo pred naraslimi vodotoki. Tako se v Celju ob koncu 15. stoletja omenja vodna tlaka, ki je predstavljala gradnjo nasipov oz. regulacijo struge Savinje,⁷³ na enem mestu tudi popravilo mostu, ki ga je odnesla voda.⁷⁴

UPORABNOST RAČUNSKIH KNJIG ZA OBRAVNAVO TEM IZ OKOLJSKE ZGODOVINE

Gornji pregled okvirno kaže vrste podatkov, uporabnih za raziskave s področja okoljske zgodovine, ki jih srečujemo oz. lahko pričakujemo v srednjeveških računskih knjigah. Potencialne teme se razumljivo v prvi vrsti navezujejo na različna področja iz gospodarske zgodovine, kar pa ne izključuje a priori ostalih sfer človekovega poseganja v naravo in sobivanja z njo.

Eden bistvenih potencialov, ki odlikuje računске knjige in sorodne vire v primerjavi z drugimi, je možnost izvajanja kvantitativnih raziskav, zato je povsem razumljivo, da skušamo ovrednotiti tudi ta vidik v okviru okoljskih študij. Pri tem lahko razvrstimo zgoraj navedene podatke grobo v dve skupini, in sicer A) v take, na osnovi katerih je mogoče izvajati kvantitativne raziskave vsaj do neke mere in B) take, pri katerih je mogoča zgolj kvalitativna obravnava.⁷⁵

Skupine podatkov pod A) lahko na drugi stopnji razdelimo v dve ožji kategoriji, in sicer:

1) Takšne, ki omogočajo delno kvantifikacijo (t. j. samo za del celotne panoge, ki je tesneje povezan z gospodarstvom zemljiških gospodstev, vendar razmeroma enakomerno za celotno ozemlje današnje Slovenije). Sem se uvrščata predvsem poljedelstvo in živinoreja.

2) Takšne, ki omogočajo kvantifikacijo le ožjih segmentov posamezne panoge in so obenem tudi časovno in geografsko omejeni. Sem lahko uvrstimo npr. ribolov, kjer se lahko približamo oceni letne porabe oz. letnega nakupa rib določenega zemljiškega gospoda v nekem krajšem časovnem intervalu, dalje železarstvo, kjer lahko skušamo oceniti letno produkcijo na podlagi izvoza preko določenega distribucijskega centra in gradbeni sektor, kjer – sicer zelo ozko – lahko ugotovljamo porabo posameznih surovin v okviru določenih obsežnejših gradbenih projektov.

Vse ostale skupine podatkov se uvrščajo pod B) in omogočajo le kvalitativno obravnava. Tu se viri omejujejo predvsem na sporadične omembe dejavnosti in poklicev, ki nakazujejo na določeno vrsto interakcije človeka z okoljem, rastlinskih in živalskih vrst, ki se pojavljajo v določenem okolju in imajo določeno vlogo v gospodarstvu ter posameznih predmetov, ki kažejo na izrabo naravnih surovin.

⁶⁸ M. Bizjak, *Obračuni gospodarstva Škofja Loka 1*, str. 24.

⁶⁹ BayHStA, HL 3, Rep. 53, Fasz. 295, fol. 16'.

⁷⁰ NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, Register izdatkov gospodarstva Gornji Grad, pag. 19.

⁷¹ NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14, Register izdatkov gospodarstva Gornji Grad, pag. 26.

⁷² M. Bizjak, *Obračuni gospodarstva Škofja Loka 2*, str. 60; M. Bizjak-A. Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 70–71.

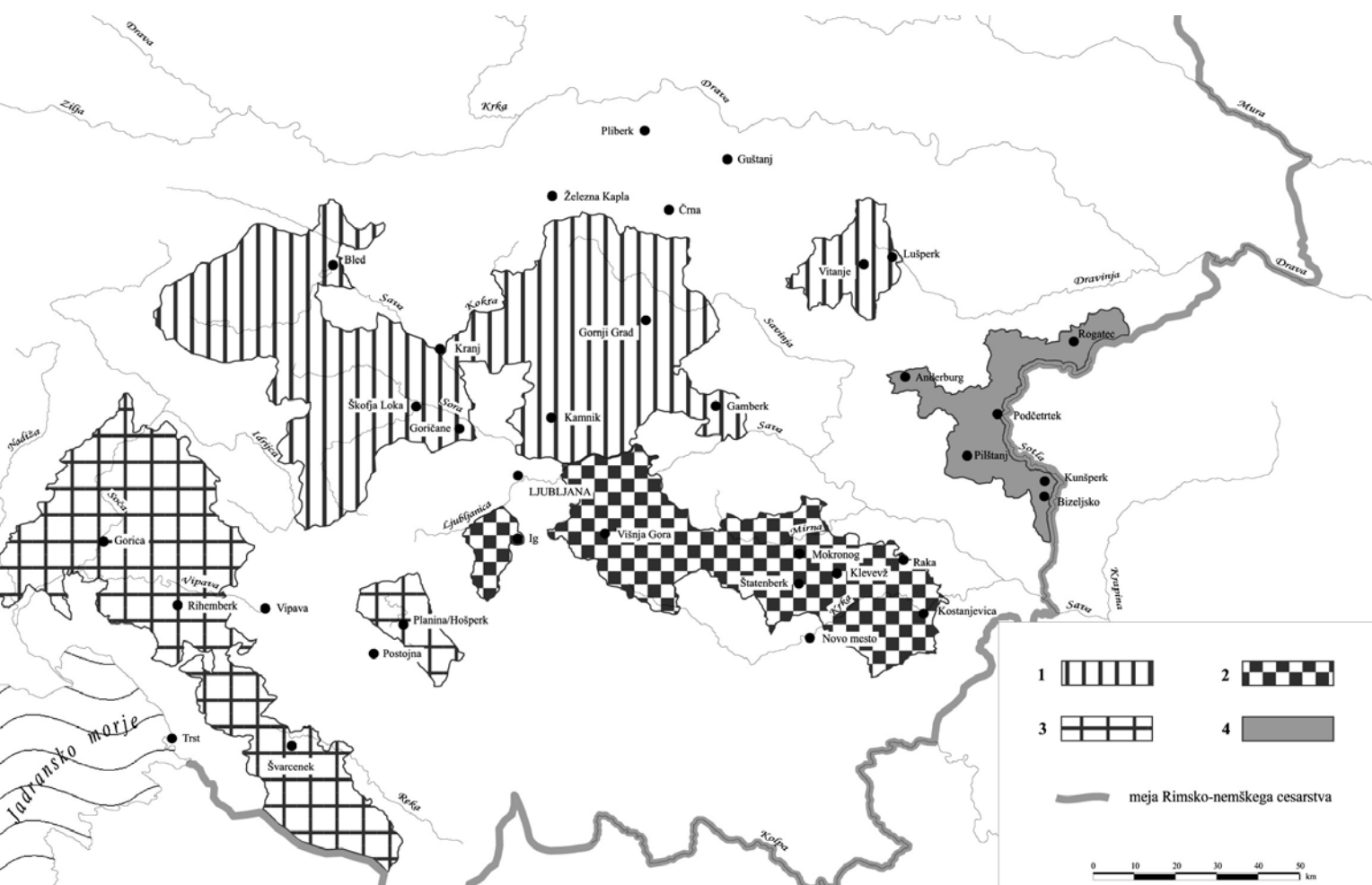
⁷³ M. Bizjak-A. Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 100–101.

⁷⁴ M. Bizjak-A. Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 78–79.

⁷⁵ Srednjeveški zgodovinski viri načeloma ne omogočajo popolnejših kvantitativnih raziskav. Raziskovalci so se primorani posluževati pogosto inovativnih pristopov in izvajati nekakšne kombinirane kvantitativno-kvalitativne raziskave.

Za kvantitativne metode so primerni predvsem sistematični periodični (letni) obračuni z zadovoljivo standardiziranimi podatki. Pri tem je skoraj nujno, da razpolagamo z bolj ali manj sklenjenimi večletnimi serijami, ki omogočajo spremljanje sprememb skozi čas. Kvalitativne raziskave nasprotno zahtevajo čim bolj raznolike in podrobne zapise, ki jih načeloma najdemo v sprotnih (dnevni) registrih predvsem izdatkov pa tudi prejemkov. Težava je v tem, da so tovrstni viri, ki so praviloma predstavljali le predloge letnim obračunom in niso bili predvideni za trajno hrambo, le izjemoma ohranjeni. Občasno najdemo podrobnejše zapise tudi v posameznih obračunih, predvsem v popisih izdatkov.

Na splošno lahko ugotovimo, da srednjeveške računske knjige le v manjši meri predstavljajo samostojen ali vsaj glavni vir za reševanje problemov iz okoljske zgodovine. Deloma velja to za teme, ki so ozko povezane z gospodarsko zgodovino, predvsem agrarno in obrtno. Kot pri vsaki drugi vrsti virov je mogoče izpovedno moč računske dokumentacije bistveno povečati s kombinirano uporabo dodatnih pisnih virov, za srednjeveško obdobje največ urbarjev in listin. Predvsem pa ostaja doslej še neizkoriščen potencial v interdisciplinarnih raziskavah, kjer bi bili podatki iz računskih knjig podprti z arheološkimi dognanji ter fizikalnimi, kemičnimi in biološkimi analizami pridobljenega materiala.

SI.1. Pregledna karta območij, ki jih pokrivajo ohranjene računske knjige. Prikazana polja sledijo zgoraj omenjeni razdelitvi: 1. gospodstva Bled, Škofja Loka, Kamnik, Goričane, Gamberk, Gornji Grad in Vitanje. — 2. gospodstva Ig, Višnja Gora, Mokronog, Štatenberk, Klevevž in Kostanjevica. — 3. gospodstva Hošperk, Rihemberk, Švarcenek in Gorica. — 4. Anderburg, Bizeljsko, Lušperk, Kunšperk, Pilštanj, Podčetrtek in Rogatec. Prikaz teritorijev zemljiških gospodstev temelji na zemljevidu deželskih sodišč (*Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer I. Die Landgerichtskarte*, Bl. 30–36, Wien 1906–1929).

ARHIVSKI VIRI**Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana**

AS 1, Vicedomski arhiv za Kranjsko, šk. 101 (Obračuni deželnokežjih uradov na Kranjskem 1436–1439).

Archiv des Erzdiözese München und Freising, München

Heckenstalleriana 164, (Register izdatkov gospostva Škofja Loka 1490, 1491).

Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München

Hochstiftliterale 3, rep. 53, fasc. 295 (Obračun gospostva Škofja Loka 1489, 1490).

Diözesanarchiv, Klagenfurt/Celovec

Handschriftenreihe 106 (Knjiga obračunov krških gospostev v Marki 1425–1437).

Handschriftenreihe 122 (Knjiga obračunov krških gospostev v Marki 1438–1452).

Nadškofijski arhiv Ljubljana

Gornji Grad A, fasc. 11/9 (Priročni urbar gospostva Gornji Grad 1476); fasc. 14 (Obračun 1498–1500, Register prejemkov gospostva Gornji Grad 1498–1499).

OBJAVLJENI VIRI

Bisson, Thomas N., ed. *Fiscal Accounts of Catalonia Under the Early Count-Kings (1151–1213)*. Berkeley–Los Angeles–London 1984.

Bizjak, Matjaž, ed. Srednjeveški obračuni freisinške škofije 1. Obračuni gospostev Škofja Loka in Klevevž 1395–1401. *Loški razgledi* 52 (2005), str. 11–14/28.

———, ed. Srednjeveški obračuni freisinške škofije 2. Obračuni gospostev Škofja Loka 1399–1401 in Klevevž 1395–1400. *Loški razgledi* 53 (2006), str. 315–368.

———, ed. Srednjeveški obračuni freisinške škofije 3. Obračuni gospostva Škofja Loka 1437–1439. *Loški razgledi* 54 (2007), str. 353–380.

———, ed. Srednjeveški obračuni freisinške škofije 4. Obračuni gospostva Škofja Loka 1439–1442. *Loški razgledi* 55 (2008), str. 435–458.

———, ed. Srednjeveški obračuni freisinške škofije 5. Obračuni gospostva Škofja Loka 1441–1478. *Loški razgledi* 56 (2009), str. 435–462.

———, ed. Srednjeveški obračuni freisinške škofije 6. Obračuni gospostva Škofja Loka 1477–1487. *Loški razgledi* 57 (2010), str. 385–412.

———, ed. *Urbarji briksenske škofije 1253–1464*. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 5. Thesaurus memoriae. Fontes 3. Ljubljana 2006.

Bizjak, Matjaž, Aleksander Žižek, eds. *Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1513*. Celje 2010.

Blaznik, Pavle, ed. *Urbarji freisinške škofije*. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4. Viri za zgodovino Slovencev 4. Ljubljana 1963.

Gigante, Silvino, ed. *Libri del cancelliere I/1 (1437–1444)*. Monumenti di storia Fiumana II. Fiume 1912.

Gigante, Silvino, ed. *Libri del cancelliere I/2 (1445–1446)*. *Fiume. Rivista semestrale della societa di studi Fiumani in Fiume* 9 (1931), str. 5–153.

Haidacher, Christoph, ed. *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher. Analyse und Edition (IC. 277, MC. 8) (= 1)*. Tiroler Geschichtsquellen 33. Innsbruck 1993.

———, ed. *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher. Analyse und Edition (IC. 278, IC. 279 und Belagerung von Weineck) (= 2)*. Tiroler Geschichtsquellen 40. Innsbruck 1998.

———, ed. *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher. Analyse und Edition (IC. 280) (= 3)*. Tiroler Geschichtsquellen 52. Innsbruck 2007.

- Joachim, Erich, ed. *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*. Königsberg i. Pr. 1896.
- Koppmann, Karl, ed. *Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg 1350–1462*. I–VI. Hamburg 1869–1892.
- Kos, Milko, ed. *Urbarji Slovenskega primorja 2*. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3. Viri za zgodovino Slovencev 3. Ljubljana 1954.
- Lackner, Christian, ed. *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III. von Österreich: Edition und Textanalyse*. Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde 23. Wien 1996.
- Mlinarič, Jože, ed. *Gradivo za zgodovino Maribora XVII. (= Davčni registri in obračunske knjige 1452–1593)*. Maribor 1991.
- Moulin, Claudine – Michel Pauly, eds. *Die Rechnungsbücher der Stadt Luxemburg. Erstes Heft 1388–1399*. Schriftenreihe des Stadtarchivs Luxemburg 1. Luxemburg 2007.
- Orožen, Ignaz. *Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Das Bistum und die Diözese Lavant II/1. Marburg 1876.
- Otorepec, Božo, ed. *Gradivo za zgodovino Ljubljane VIII*. Ljubljana 1963.
- , ed. *Gradivo za zgodovino Ljubljane IX*. Ljubljana 1964.
- , ed. *Gradivo za zgodovino Ljubljane X*. Ljubljana 1965.
- , ed. *Gradivo za zgodovino Mokronoga v srednjem veku*. V: Marjeta Bregar, ed. *Trg Mokronog skozi stoletja (= Zbornik župnije Mokronog 2)*. Mokronog 2003, str. 183–214.
- , ed. *Izbrano gradivo za zgodovino gozdarstva na slovenskem v srednjem veku*. Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem VIII. Ljubljana 1995.
- Hirsch, Theodor, Max Töppen, Ernst Strehlke, eds. *Scriptores rerum Preussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit*. Bd. III. Leipzig 1866.
- Zjačić, Mirko, ed. *Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Reno de Mutina (1436–1461) I–III*. Vjesnik državnog arhiva u Rijeci 3 (1955–1956), str. 5–343; 4 (1957), str. 89–225; 5 (1959), str. 257–459.

LITERATURA

- Andrič, Maja, Andrej Martinčič, Benjamin Štular, Franci Petek in Tomasz Goslar. Land-use changes in the Alps (Slovenia) in the fifteenth, nineteenth and twentieth centuries AD. A comparative study of the pollenrecord and historical data. *The Holocene* 20 (2010), str. 1023–1037 (<http://hol.sagepub.com/content/20/7/1023>).
- Bizjak, Matjaž. *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodarstev na Slovenskem*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 2. Ljubljana, 2003.
- Bizjak, Matjaž. Apnarstvo na loškem ozemlju v luči srednjeveških virov. *Loški razgledi* 44 (1997), str. 34–45.
- Blaznik, Pavle. Loško mestno obzidje. *Loški razgledi* 4 (1957), str. 15–23.
- Budnar-Tregubov, Ana. Palinološko raziskovanje barij na Pokljuki in Pohorju. *Geologija* 4 (1958), str. 197–220.
- Chmel, Joseph. Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz aus den Jahren 1398 und 1402. *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 3 (1853), str. 290–296, 311–320.
- Dasler, Clemens. *Forst und Wildbann im frühen deutschen Reich. Die königlichen Privilegien für die Reichskirche vom 9. bis zum 12. Jahrhundert*. Köln – Weimar – Wien 2001.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I–II*. Ljubljana 1970, 1980.

- Herkov, Zlatko. Dodatak uz stare mjere hrvatskog primorja i Istre. *Jadranski zbornik* 12 (1982–1985), str. 459–521.
- Jones, Michael John. Origins of medieval Exchequer accounting. *Accounting, Business & Financial History* 19 (2009), str. 259–285.
- Kaspert, Anton. Ueber die Lage der oberkrainischen Bauernschaft im Ausgange des XV. und im Anfange des XVI. Jahrh. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 2 (1889), str. 69–148.
- Mohorič, Ivan. *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem I–II*. Ljubljana 1969–1970.
- Paravicini, Werner. *Die Preussenreisen des europäischen Adels*. Beihefte der Francia 17. Sigmaringen 1995.
- Penndorf, B[alduin]. *Geschichte der Buchhandlung in Deutschland*. Frankfurt am Main 1966.
- Ricker, Manfred. Beiträge zur älteren Geschichte der Buchhaltung in Deutschland. V: *Betriebswirtschaftliche Aufschlüsse aus der Fuggerzeit* (= Nürnberger Abhandlungen zu den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften 25). Berlin 1967, str. 111–195.
- Riedmann, Josef. Die Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten. V: *Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter. Referate zum VI. Internationalen Kongreß für Diplomatie, München 1983* (= Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissanceforschung 35). München 1984, str. 315–323.
- Sander-Berke, Antje. Zettelwirtschaft. Vorrechnungen, Quittungen und Lieferscheine in der spätmittelalterlichen Rechnungslegung norddeutscher Städte. V: Ellen Widder – Mark Mersiowsky – Peter Johaneck, eds. *Vestigia Monasteriensia. Westfalen – Rheinland – Niederlande* (= Studien zur Regionalgeschichte 5). Bielefeld 1995, str. 351–364.
- Šercelj, Alojz. Razvoj in zgodovina gozdov v Škofjeloškem hribovju. *Loški Razgledi* 22 (1975), str. 163–172.
- Šumrada, Janez. Trgovina s turjaškim železom na Reki sredi 15. stoletja. *Zbornik Občine Grosuplje* 11 (1980), str. 221–228.
- Stopar, Ivan. *Svet viteštva. Življenje na srednjeveških gradovih na Slovenskem* (1). Ljubljana 2005.
- Štih, Peter. Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. V: Matjaž Bizjak, ed. *Blaznikov zbornik*. Ljubljana – Škofja Loka 2005, str. 35–48.
- Valvasor, Johann Weichard. *Die Ehre deß Hertzogthums Krain*. Rudolfswerth 21877–1879.
- Vilfan, Sergij. Mestne računske knjige kot zgodovinski vir. V: *Zbornik ob devetdesetletnici arhiva* (= Zgodovinski arhiv Ljubljana: Gradivo in razprave 8). Ljubljana 1988, str. 14–36.
- Vilfan, Sergij – Božo Otorepec – Vlado Valenčič, eds. *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja*. Viri za zgodovino Slovencev 8. Ljubljana 1986.
- Weiss, Norbert. *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. (priložen kompaktni disk z regegi virov: *Quellen*). Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 46. Graz 2002.
- Zdravec, Dejan. Urbarialni zapisi o lovstvu na območju med Savo in Sotlo v prvi polovici 17. stoletja. *Ekonomska i ekohistorija* 5 (2009), str. 101–114.
- Žvanut, Maja. Pisni viri za materialno kulturo v obdobju gotike na Slovenskem / Written Sources for Material Culture in the Gothic Period in Slovenia. V: Maja Lozar Štamcar, ed. *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov / Gothic in Slovenia. The World of Objects*. Ljubljana 1995.

SUMMARY

Account books are a late medieval product of disseminating literacy in the administrative spheres of various governmental structures, especially land estates and bodies of city self-administration. As documents of financial control over the transactions of some economic-administrative organisation unit, they reach into practically all fields of human activity, thus offering – perhaps more substanti-

ally than any other medieval source – an abundance of data from the daily life of the then society. Primitive economy in premodern periods and its exclusive drawing on natural sources (both energy and raw material) is logically reflected in the structure of data revealed by medieval account books. The latter, namely, contain a wide array of news about the use of natural wealth; wood (for construction purposes, as well as for the purposes of heating and obtaining lime and coal); the driving force of watercourses; river deposits of gravel and quarries; minerals; forest and water food sources (hunting, fishing, and grazing). And, furthermore, they point to the success or failure of man's struggle against natural sources (elimination of the consequences of natural disasters, regulation of river ways).

The paper at hand is an overview of medieval account books in the Slovenian territory and provides a rough evaluation of their significance for the research of various themes in the field of environmental history. Thereby it places its main focus on the types, quality and quantity of information provided by the aforementioned sources.

One of the essential potentials that distinguish account books and related sources from other such documents is the possibility to conduct quantitative research. Although this possibility is rather limited in the case of environmentally-related themes, we may nevertheless conclude that quantitative research may, to a certain extent, be conducted on the basis of certain groups of data (I shall highlight those concerning agriculture, cattle farming, fishing, ironwork industry, construction), while in other instances only qualitative research is feasible. In general, it may be concluded that medieval account books provide, only to a lesser extent, an independent or at least main source for solving problems of environmental history. Their information value may partly be enhanced with a combined use of additional written sources, for the medieval period mostly land registers and documents, but more results may be anticipated from interdisciplinary research.

Ekonomiska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen IX. / Broj 9
Zagreb - Samobor 2013.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: prof. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (*Zagreb*), Daniel Barić (*Le Havre-Pariz, Francuska*), Slaven Bertoša (*Pula*), Zrinka Blažević (*Zagreb*), Tatjana Buklijaš (*Cambridge, UK*), Goran Đurđević (*Zadar*), Josip Faričić (*Zadar*), Borna Fürst Bjeliš (*Zagreb*), Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (*Zagreb*), Paul Hirt (*Tempe, SAD*), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*), Halil İnalçik (*Ankara, Turska*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Silvije Jerčinović (*Križevci*), Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (*Zagreb*), Christof Mauch (*München, Njemačka*), Kristina Milković (*Zagreb*), Ivan Mirnik (*Zagreb*), Mirjana Morosini Dominick (*Washington D.C., SAD*), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*), Daniel Patafta (*Zagreb*), Hrvoje Petrić (*Zagreb*), Lajos Rácz (*Szeged, Mađarska*), Gordan Ravančić (*Zagreb*), Marko Šarić (*Zagreb*), Mladen Tomorad (*Zagreb*), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*), Milan Vrbanus (*Slavonski Brod, Zagreb*), Frank Zelko (*Burlington, VT, SAD*), Zlata Živaković Kerže (*Osijek*), Ivana Žebec Šilj (*Zagreb*)

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2013.

Adresa uredništva / Mailing adress:

Hrvoje Petrić (urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije

Na naslovnici / Cover:

Mlin na rijeci Muri kod Kotoribe (zbirka D. Feletara)